İslam Tetkikleri Dergisi
Journal of Islamic Review

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review 12, 2 (2022): 905-911
DOI: 10.26650/iuitd.2022.1172847
Sempozyum Özeti / *Meeting Abstract*

Uluslararası Memlükler Dönemi İlim Geleneği -I (XIII. ve XIV. Yüzyıllar) 28-29 Eylül 2021/İstanbul

Tradition of Knowledge in the Mamluk Period-I (13th and 14th Centuries) 28-29 September 2021/Istanbul

Muhammed Enes Buluş[1]

Memlükler dönemi ile ilgili yapılan çalışmalar gerek sayı gerekse mahiyet bakımından İslâm medeniyeti tarihinde bu dönemin dikkat çekici özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Türkçe literatürdeki çalışmalara rağmen Memlükler döneminin özellikle ilimler tarihindeki yeri enine-boyuna araştırılmış ve incelenmiş değildir. Akademik anlamda bu konudaki boşluğa dikkat çekmek ve bu sayede araştırmacıların ilgisini Memlükler dönemine yönelterek mezkûr boşluğun doldurulmasına katkı sağlamak amacıyla yakın zamanda İstanbul'da uluslararası bir sempozyum gerçekleştirildi.

Esasında Memlükler dönemine dair daha önce bazı çalışmalar yapılmıştı. Söz gelimi, 19-20 Eylül 2019 tarihinde İstanbul Üniversitesi İslâm Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSAMER) tarafından *Memlükler Döneminde İslâmî İlimler* isimli bir çalıştay bu döneme dair yapılan çalışmaları değerlendirmek ve gerek duyulan konu ve alanlarda yeni araştırmalar ve incelemeler yapmak için önerilerde bulunmak amaçlarına binaen düzenlenmişti. Beş oturumundan müteşekkil bu çalıştayda Memlükler döneminin üç dönem olarak ele alınması kararlaştırılmıştı. Bu dönemler; "13. ve 14. yüzyıllar", "15. Yüzyıl" ve "Osmanlıya Geçiş Dönemi" şeklindeydi. Tanıtımı yapılacak olan sempozyum, üç dönem olarak ele alınması planlanan serinin 13. ve 14. yüzyıllara dair olan ilk dönemine yöneliktir.

[1]Sorumlu yazar/Corresponding author:
Muhammed Enes Buluş (Arş. Gör.),
Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Tokat, Türkiye
E-posta: muhammedenesbulus@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3682-5034

Başvuru/Submitted: 09.09.2022
Kabul/Accepted:13.09.2022

Atıf/Citation: Buluş, Muhammed Enes. Uluslararası Memlükler Dönemi İlim Geleneği -I (XIII. ve XIV. Yüzyıllar) 28-29 Eylül 2021/İstanbul. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 12/2*, (Eylül 2022): 905-911
https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1172847

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Memlüklere dair bir başka çalışma da İlmi Etüdler Derneği (İLEM) tarafından 20 Mart 2021 tarihinde gerçekleştirildi. Söz konusu çalışma olan *Memlük Entelektüel Tarih Çalıştayı* bu dönem özelinde gerçekleştirilecek entelektüel tarih çalışmalarına zemin oluşturmayı, böylece tartışma alanlarını ve meselelerini takip edilebilir hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Bunlara ek olarak Memlükler dönemine olan ilgiyi zinde tutması ve genç araştırmacıları Memlükler dönemine yöneltmeyi başarması bakımından İlimler ve Sanatlar Merkezi (İSM) tarafından *Memlükler Döneminde İlim ve Kültür* başlıklı seminer dizisini de zikretmek gereklidir. 2021 Aralık ayında başlayan bu seminer dizisi alanında uzman araştırmacılar tarafından verilmekte ve hâlâ devam etmektedir.

Memlükler Dönemi İlim Geleneği-I isimli sempozyumun bilimsel ve akademik organizasyonunu İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Ahmet Hamdi Furat'ın başkanlığında bir ekip üstlendi ve bu sempozyum İSAMER ve İSAV'ın katkılarıyla gerçekleştirildi.

Sempozyuma Türkiye'deki çeşitli üniversitelerden seçkin ilim adamları ile ABD, Hollanda, İngiltere ve İsrail gibi ülkelerden değerli bilim insanları katkıda bulundu. 9 oturumdan oluşan sempozyumda toplamda 31 bildiri sunuldu. Bu bağlamda tefsir, tefsir usulü, fıkıh, fıkıh usulü, tarih yazıcılığı, felsefe, kelâm, tasavvuf, hadis ve ulema, ilim müesseseleri ve ulema, kültür, tarih ve edebiyat gibi pek çok alanda dikkat çekici ve özgün konular üzerinde duruldu.

Açılış konuşmasında Leeds Üniversitesi'nden Fozia Bora, İbnü'l-Furat'ın (ö. 807/1405) *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk* adlı eseri bağlamında Orta Çağ tarih yazıcılığında arşivleri ve arşivle ilgili hassasiyetleri belli başlı sorulara aradığı cevaplar ile ele aldı.

"Tefsir ve Tefsir Usulü" başlıklı ilk oturumun birinci tebliğinde bu dönemin Hanefî âlimlerinden olan İbn Ebü'l-İz'in (ö. 792/1390) tefsir anlayışı Esat Özcan'ın sunumuyla incelendi. Müstakil tefsir eseri bulunmayan İbn Ebü'l-İz'e dair bu araştırmanın, Şâyi' b. Abdûh el-Esmerî tarafından İbn Ebü'l-İz'in farklı eserlerinden toplanarak oluşturulan ve *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye* dergisinin 120. ve 121. sayılarında yayımlanan *Tefsîrü'l-İmâm İbn Ebi'l-İz cem'an ve dirâseten* isimli eserden istifade ile yapıldığı ifade edildi. Oturumun ikinci tebliğinde Şâfiî âlim İbnü'l-Bârizî'nin (ö. 738/1338) nesh anlayışı önceki ve sonraki âlimlerin görüşleri ile mukayese edilerek incelendi. Tebliğ, İbnü'l-Bârizî'nin neshe dair müstakil çalışması olan *Nâsihu'l-Kur'âni'l-azîz ve mensûhuh* adlı eseri bağlamında Ömer Dinç tarafından sunuldu. İbnü'l-Bârizî'nin sonraki değişim ve gelişimden farklı olarak klasik öğretideki nesh anlayışını savunduğu ve bunda İbn Teymiyye'nin etkisinin olabileceği iddia edildi. Üçüncü tebliğde ise Mesut Kaya tarafından Alemüddîn el-Irâkî'nin (ö. 704/1304) muhâkemât türünün ilk örneklerinden olan *el-İnsâf* adlı eseri ve bu eserin müellifi bahse konu edildi. *el-İnsâf,* Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) mu'tezilî görüşlerini eleştiren İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) *el-İntisâf* adlı eserine yönelik muhakemelerin yapıldığı eserdir. Tefsir, fıkıh, kelâm ve dil gibi konularda Irâkî'nin muhakemelerini inceleyen Kaya, müellifin çoğu yerde İbnü'l-Müneyyir'i eleştirdiğini, bazı yerlerde ise salt ihtisar ile yetindiğini belirtti. Ayrıca Irâkî'nin sessiz kaldığı

yerlerde İbnü'l-Müneyyir'in eleştirilerini kabul ettiğinin düşünülebileceğini ifade etti.

"Hadis ve Hadis Usulü" başlıklı ikinci oturumun birinci tebliğinde Hanefî âlim Kutbüddin el-Halebî (ö.735/1335) tarafından kaleme alınan ancak tamamlanamayan *Bedrü'l-münîri's-sârî fi'l-kelâmi ale'l-Buhârî* isimli eser ve müellif el-Halebî, Muhammed Yakup Kepenek'in sunumuyla tanıtıldı. Aynı oturumun ikinci konuşmacısı Fatih Çimen XIII. ve XIV. yüzyıllarda Dımaşk, Kahire, Kudüs, Halep ve Hicaz bölgesinde kurulmuş olan dârülhadisleri ve buralarda görev yapan hadisçileri inceledi. Münevver Tiyek tarafından kaleme alınan bir sonraki tebliğde İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) yazılan *en-Nasîhatü'z-zehebiyye li-İbn Teymiyye* isimli mektubun kime ait olduğu ve Zehebî (ö. 748/1348) ile İbn Teymiyye arasındaki ilişki irdelendi. İbn Teymiyye'nin eleştirildiği bu mektubun, talebesi Zehebî tarafından hocasına yazıldığı iddiaları ve değerlendirmeleri tahlil edildi. Bunun yanı sıra mektubun İbnü's-Serrâc'a (ö. 747/1347) ait olabileceği ihtimali de sorgulandı. Son kertede mektubun Zehebî'ye ya da İbnü's-Serrâc'a ait olamayacağı gerekçeleri ile ortaya kondu. Tebliğde dikkat çekilen bir diğer nokta da bu mektupta görüldüğü üzere kesin olmayan verilere dayanılarak nasıl çıkarımlar yapıldığının ve tarih yazıldığının gösterilmesiydi. Oturumun son tebliğinde Memlükler dönemi Hanefî fıkıh metinlerinde önceki dönemlere nazaran farklı bir yönelimin görüldüğü ve buna göre eserlerde temel hadis kaynaklarına da yer verildiği tespit edildi. Devamla bu yönelimin sebepleri irdelenerek Hanefî fıkıh düşüncesine etkisi incelendi. Bekir Karadağ tarafından sunulan bu tebliğde hadis eserlerinin otorite haline gelmesi ve diğer mezhep müntesiplerinin etkisi ile Mısır Hanefîlerinin fıkıh eserlerinde temel hadis kaynaklarına yer verdikleri iddia edildi. Bu değişimin Hanefî fıkıh metinlerinin muhteva ve düşüncesini hadis temelli şekillendirdiği sonucuna ulaşıldı.

"Fıkıh ve Fıkıh Usulü" başlıklı üçüncü oturumda Tuncay Başoğlu Memlük dönemi Hanefî usul literatürünü Hanefî usul yazımı içerisindeki konumu bakımından ele aldı. Bu dönemde kaleme alınmış fıkıh usulü eserlerinin özelliklerini, meselelerini ve tartışmalarını önceki ve sonraki dönem ve sair mezheplerle mukayese içerisinde inceledi. Özgür Kavak, "terğib, terhîb, kebâir ve bidatlere dair eserler siyasi muhalefet, tenkit, siyaseti tevcih ve siyasilerin fiillerinin şeriata uygun olmasını sağlama amaçlı metinler olarak okunabilir mi?" sorusunu İdris b. Beydekin'in (ö. 710/1310) *el-Lüma' fi'l-havadis ve'l-bida'* adlı eseri bağlamında irdeledi. Beydekin'in, yaşadığı dönemdeki siyasilere sahih dinî yaşamın tesis edilmesi amacıyla tenkitlerini ve muhalefetini yazdığı metin üzerinden dile getirdiği sonucuna ulaştı. Bunun yanı sıra bu tür eserlerin siyasilerin nasıl davranmaması gerektiğine dair bilgi vermesi açısından siyasi metinler olarak okunabileceğini belirtti. Hanefîlik tarihinin Irak, Maveraünnehir, Memlük ve Osmanlı olmak üzere dört safhada dönemlendirilmesini tercih eden Yasir Beyatlı, bu tebliğinde Memlük Hanefîliğini ele aldı ve bu dönemin Hanefî telifatına ve müelliflerine odaklandı. Hanefî mezhebinin bu dönemdeki füru metinler ve şerhlerini, fetâvâ, vâkıât ve risale türü eserlerini inceledi. Beyatlı, bu dönemde oldukça yaygın olan risale türü eserlerin ilk defa bu dönemde telif edilmeye başlandığını iddia etti.

"Tarih Yazıcılığı" başlıklı dördüncü oturumda Muhammed Emin Ünal, tarih usulü ve tarihçilik konusunu Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370) özelinde, *Tabakâtü'l-Kübrâ, Kâide fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl, Kâide fi'l-müverrihîn* adlı eserleri bağlamında inceledi. Ünal, Sübkî'ye göre tarihçinin sahip olması gereken vasıfları, konuları ele alırken dikkat etmesi gereken hususları ve tarihçilik için gerekli olan şartları gösterdi. Mehmet Sever, Memlükler döneminin İslâm ansiklopedilerinin telifi bakımından en verimli asırları olduğunu belirtti. Bu eserlerden biri olan, İbn Fazlullah el-Ömerî (ö.749/1349) tarafından kaleme alınan ve hal tercümeleri, İslâm ülkeleri tarihi ve coğrafyaları, iktisadi ve kültürel tarih gibi içeriğe sahip *el-Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr* adlı eseri "milel ve nihal" gözlüğü ile inceledi. Eserin, mezheplerin isimlendirilme problemini; ilk temsilcileri, kurucuları ve temel görüşleri ekseninde ortaya koyduğu, ayrıca mezheplerin tarihi süreç içindeki gelişmelerini alt fırkalar üzerinden resmettiği tespiti yapıldı. Bunlara ek olarak eserin mezhepler tarihi için önemli bir kaynak niteliğinde olduğuna dikkat çekildi.

Beşinci oturum "Felsefe, Kelâm, Tasavvuf" başlığıyla gerçekleştirildi. İlk tebliğde Abdullah Özkan, felsefi roman türü olan İbnü'n-Nefîs'in (ö. 687/1288) *Fâzıl b. Nâtık* diğer ismiyle *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-sîreti'n-Nebevîyye* adlı eserini İbn Tufeyl'in (ö. 581/1185) *Hayy b. Yakzan* adlı eseri ile mukayese ederek tanıttı. Bu eserinde İbnü'n-Nefîs'in İbn Tufeyl'den, Farabî'den, İbn Sina'dan etkilendiğine dair izlerin bulunduğunu belirtti. Bir diğer tebliğde dini, aklî olarak temellendirmeyi hedefleyen kelâm ilmi ile Hz. Peygamberin hadisleri ve sünneti ile temellendirmeyi hedefleyen hadis ilminin yöntem bakımından zaman zaman ayrıştığının görülmesine rağmen temelde böyle bir çatışmanın var olup olmadığını Bilal Taşkın hem hadisçi hem de kelâmcı olan Şemseddîn el-Kirmânî (ö.786/1384) örnekliğinde, bilgi ve nazar teorisi bağlamında sorguladı. Sorgulamayı Kirmânî'nin *Sahîh-i Buhârî* şerhi olan *el-Kevâkibü'd-derârî* ve *el-Mevâkıf* şerhi olan *el-Kevâşif* eserleri üzerinden gerçekleştirdi. Kendi bağlamında değerlendirildiğinde her iki disiplin arasında bir çatışmanın zorunlu olmadığını dahası birbirini tamamlayan yöntemler olarak anlaşılabileceğini belirtti. Mehdi Cengiz, kelâmın ve fıkıh usulünün meselesi olan kelimelerin dilsel delâletinin zannî mi kat'î mi olduğu tartışmasını 14. yüzyıl Memlük âlimleri özelinde inceledi. Cengiz, kelimelerin mecaz ve müşterek gibi sebeplerle farklı anlamlara gelebileceği ihtimalinden ötürü dilsel delaletin zannî olduğu iddiasına sahip olan Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210), 14. yüzyılda Tâceddîn es-Sübkî ve Cürcânî (ö. 816/1413) gibi âlimlerce taraf bulduğunu ifade etti. İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) ise lafzî delillerin karine olmadan da katiyet ifade ettiği görüşünde görüşüne sahip olduklarını belirtti. Ayrıca bu iki âlimin dilsel delâletin zannî olduğunu savunanları da sert bir dille eleştirdiklerini gösterdi. Râmî el-Bennâ, Takiyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) ile İbn Teymiyye arasında tartışılan bazı meseleleri inceledi ve tartışmanın arka planına ışık tuttu.

"Hadis ve Ulema" konulu altıncı oturumda Nagihan Emiroğlu, Zâhiriyye Kütüphanesinde bulunan Ebü'l-Kâsım Hamza b. Muhammed b. Ali el-Kinânî'nin (ö. 358/968) imla ettiği *Meclisü'l-bitâka* adlı hadis cüzünün semâ kayıtlarından hareketle belirli sorulara yanıt aradı.

Semâ kayıtlarından yola çıkarak söz konusu hadis cüzünün kime ait olduğu, cüzün mütedavil olup olmadığı, cüzü okuyan ve kaydı tutanların kim olduğu, mesleği, ayrıca cüzün hangi hocaların nezaretinde, hangi zamanlarda ve hangi mekânlarda okutulduğu gibi pek çok soruya cevap verdi. Bununla bir cüzün semâ kayıtlarının hadis meclislerine ve hadis ilmine dair veriler sunabileceğini gösterdiği gibi kitap ve kütüphane tarihi ile ilgili araştırmalara da nasıl katkılar sağlayacağını ortaya koydu. Ayrıca semâ kayıtlarının bir biyografi kitabında yer almayan detaylara dair veriler sunan bir kaynak olabileceğini ifade etti. Yusuf Acar, Memlükler döneminde Hanefîlerin hadis ilmi ile olan ilişkisini inceledi. Bu bağlamda İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) ve iki talebesi Zeylaî (ö. 762/1361) ile Kureşî'nin (ö. 775/1373) çabalarını ele aldı. Mezkûr fakihlerin Hanefîlere yöneltilen "Hanefî mezhebinin zayıf hadisle amel eden, re'yi hadise tercih eden dahası sünnete muhalefet eden bir mezhep olduğu" ithamına verdikleri cevapları ortaya koydu. Fıkıh metinlerinde yer alan rivayetlerin hadis kaynaklarında var olduğunu ve sıhhat durumlarını gösteren tahrîc çalışmaları yaptıklarını tespit etti. Ayrıca Tahavî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Meâni'l-âsâr* adlı eserinin rivayet bakımından Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ* adlı eserine benzediğini göstermeye çalıştıklarını belirtti. Diğer yandan Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) ve İbn Balabân (ö. 739/1339) gibi birçok fakih-muhaddisin bazı hadis usulü konularını içeren eserler kaleme aldıkları ve bu eserlerin sonraları muhaddislerce kaynak olarak kullanıldığı ifade edildi. Tüm bu çabaları Acar, *Hanefîlik adına bir ihya hareketi* olarak değerlendirdi ve bu hareketin Mısırlı âlimlerce gerçekleştirildiğinden "Mısır Hanefîliği"[1] olarak isimlendirilmesi görüşüne katıldığını belirtti. Ayrıca bu hareketle "mezhep fıkhının rivayet ile ilişkisini güçlendirme olgusunun" Şâfiî ve Mâlikîlerden üç asır sonra da olsa Hanefî mezhebinde de yerine getirildiğini savundu. Muhammet Emin Eren, tebliğinde Moğultay b. Kılıç'ın İbn Salah'ı (ö. 643/1245) eleştirmiş olduğu *Islâhu Kitâbi İbn Salah* adlı eserini inceledi ve bazı sorulara cevaplar aradı. Esasında Moğultay'ın İbn Salah ile bir derdi olmadığını, muhaddis-Hanefî olarak temel eleştirisini İbn Salah üzerinden Şâfiî-Ehl-i hadîs çizgisince kabul edilen zemin üzerinden gerçekleştirdiğini tespit etti. Esasında bunu yalnızca Moğultay'ın yapmadığını muhaddis-fakih birçok Hanefî âlimin de aynı tutum içinde olduğunu belirtti. Moğultay'ın hadis usulü meseleleri ve tartışmalarında Hanefî-muhaddis kimliği ile değil de daha çok muhaddis-Hanefî kimliğini öne çıkardığını ifade etti.

"Ulema ve İlim Müesseseleri" konulu yedinci oturumda Muhammet Enes Midilli, önce zâviyenin ne olduğunu inceledi akabinde de Mısır ve Dımaşk'taki zâviyeleri kuş bakışıyla, Kahire'deki Amr b. As camisinde bulunan sekiz zâviyeyi ise daha yakından ele aldı. Bunlardan biri olan İmam Şâfiî zâviyesini müderrisleri, öğrencileri, konumu, vâkıfı ve Kahire ilim kurumları arasındaki yeri ve önemi bakımından inceledi. Zâviyenin bilinen anlamına ek olarak, Memlükler döneminde camilerde yer alan çeşitli ilimlere dair düzenli derslerin yapıldığı eğitim kurumları olarak görülebileceğini belirtti. Zâviyelerin "hukuk okulu" olarak değerlendirilmesinin

1 "Mısır Hanefîliği" kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Bekir Karadağ, *Mısır Hanefîliği Memlükler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi*, ed. Rıfat Yıldız (Ankara: Astana Yayınları, 2020).

önemli derecede doğru olduğu fakat bu kavramın yalnızca fıkıh derslerine has kılındığı anlamına gelmemesi gerektiğini, zâviyelerde farklı derslerin de yapıldığını ve zâviyelerin farklı derslere de hasredildiğini göstererek ortaya koydu. Zâviye müderrisliğine atamaların sultan tarafından yapıldığını ve İmam Şâfiî zâviyesine ulema ailelerinden müderrisler ile seçkin pek çok müderrisin atandığını tespit etti. Güllü Yıldız, Sâfedî'nin (ö. 764/1363), çağdaşı olan âlim, kâtip ve ediplerle mektuplaşmalarını bir araya getirdiği İhvâniyyat türünün ilk örneği olan *Elhânü's-sevâci' beyne'l-bâdî ve'-l-mürâci'* adlı eserini onun ilmi çevresi ve bu çevreyle olan irtibatı bağlamında inceledi. Tarihsel kaynaklığına temerküz ederek bu türün ilmî hayat hakkında ne tür veriler sunduğunu, Sâfedî'nin, çevresi ile ilişkilerini örnekleriyle ortaya koydu. Yıldız, ayrıca Sâfedî'nin diğer eserlerinde de mektup ve biyografilerin yer almasına rağmen *Elhânü's-sevâci'* adlı eserini kaleme alma gerekçesini sorguladı. Fatma Akkuş Yiğit, Beni Cemâa, Beni Kudâme, Beni Gavânime, Beni Keykeldî, Beni el-Kalkaşendî ve Beni ed-Dîrî gibi Kudüs ulema ailelerini ve mensuplarını merkeze alarak Memlükler döneminde Kudüs'ün ilmî hayatını ele aldı. Hediye Sümeyra Korkmaz sunmuş olduğu tebliğde hankâh kurumu ile neyin kastedildiğine, hankâhın zâviye ve ribât ile olan farkına değindi. Akabinde Memlükler dönemindeki hankâhlara ve hankâhlardaki ilmî gelişime dair değerlendirmelerde bulundu. Daha sonra Saîdü's-Süedâ hankâhını ve ilmî yapısını yakından inceledi ve bu hankâhın Memlük dönemi ilmî hayatına katkısını tespit etmeye çalıştı.

Sekizinci oturum "Kültür, Tarih ve Edebiyat" başlığı ile icra edildi. İlk tebliğde Taha Yasin Arslan, Memlük astronomisini ele aldı. XIII.-XV. yüzyıllar arasında Memlük havzasında astronominin neredeyse bütün alanlarının çalışıldığını ve geliştirildiğini belirtti. Astronomi ilimleri arasından en çok çalışma konusu yapılmış ve üzerine yoğunlaşılmış alanın ise mîkat ilmi olduğuna dikkat çekti. Memlük döneminde mîkat ilmine dair yapılan çalışmaları ve aletleri inceledi. Arslan, genelde astronominin özelde de mîkat ilminin Müslümanların hizmetinde kullanıldığını ve bu sayede fevkalade geliştiğini, mîkat ilminin de astronomi ilminin gelişimine çok büyük ivme kazandırdığını belirtti. Ayrıca mîkat ilminin olmadığı durumda astronominin bu denli derin ve geniş ölçüde gelişemeyeceğini ifade etti. Bu bağlamda Memlük astronomlarının çalışmalarının astronomi ilmine ve sonraki dönemde astronominin gelişimine katkısını ortaya koydu. Büşra Sıdıka Kaya, Kalavun, Sargatmışıyye, Taybarsiyye ve Hicâziyye isimli dört medrese üzerinden Memlük medreselerini prosopografik veriler ile vakfiye kayıtlarını karşılaştırarak ele aldı ve değerlendirmelerde bulundu. Olcay Kocatürk, Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistan* adlı eserinin Memlük sahasında Seyf-i Sarâyî (ö. 796/1394 yılından sonra) tarafından Memlük-Kıpçak Türkçesiyle yapılmış tercümesi ile Sarâyî'den yaklaşık kırk yıl sonra Anadolu'da Manyasoğlu Mahmud tarafından yapılmış tercümesini tercüme nitelikleri ve üslup özellikleri açısından karşılaştırdı. Bir diğer tebliğde *Kasîdetü'l-Bürde* müellifi el-Busîrî'nin (ö.695/1296) manzum-nesir tarzında kaleme aldığı ve Yahudi ve Hristiyanların inançlarını eleştirdiği *el-Mahrec ve'l-merdûd 'ale'n-nasârâ ve'l-yehûd* isimli kitabı Abdullah Rıdvan Gökbel tarafından incelenerek eserin Memlükler'de Hristiyan ve Yahudilik karşıtı polemik literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışıldı.

Dokuzuncu oturumda Jon Hoover, İbn Teymiyye'nin Allah'ın sıfatlarına ilişkin Râzî'ye yönelik eleştirisini inceledi. İncelemede İbn Rüşd'ün Aristotelesçi mekân kavramını dayanak alarak İbn Teymiyye'nin Allah'ın dünya ile olan uzamsal ilişkisini nasıl kavramsallaştırdığını *Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye* adlı eseri bağlamında ortaya koydu. Sonuç olarak İbn Teymiyye'nin Allah'ı evreni kuşatan, çok büyük, parçalanmaz ve olabildiğine uzayan bir varlık olarak tasavvur ettiğini tespit etti. Mehdi Berriah, İbn Teymiyye'nin Memlük yönetimi ile olan ilişkisini çağdaşlarının eserlerinden hareketle ortaya koymaya çalıştı. Richard J. McGregor, tebliğinde Memlük dönemi menkıbeleri, biyografik literatür ve vakayinamelerden yararlanarak, Şâzeliyye tarikatı ve alt kollarına özel atıfta bulunarak, Memlük dönemindeki sufi mensubiyet bağlarını inceledi. Bir diğer tebliğde Mirriam Ovadia, İbnü'l-Kayyim'in *es-Savâ'iku'l-mürsele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla* adlı eserindeki kimi tartışmalardan yola çıkarak onun kelâmî söylemi ne şekilde kullandığını göstermeye çalıştı.

İSAMER tarafından düzenlenmiş olan önceki sempozyumlarda olduğu gibi bu sempozyumun da kitaplaştırılacak olması ilim dünyası adına sevindirici bir durumdur. Eserin Memlük çalışmalarına önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca Memlükler dönemine dair ikinci uluslararası sempozyumun Abdurrahman Atçıl başkanlığında bir ekip tarafından 1-2 Haziran 2023 tarihinde gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

Sempozyumun gerçekleştirilmesinde emeği geçen ve katkı sunan herkese teşekkürü borç biliriz.